

לקראת מסורת חדשה

חיפוש אחר תכנים בעולם משתנה

ד"ר יוסף שכטר (ז"ל)*

התרופפות המסגרות

תקופתנו היא תקופה שהמסגרות החשובות בחיי אנוש נעשו בה רופפות. חלה התרופפות ביציבותו

של היחס בין הסובייקט לבין האובייקט בתחומי חיים שונים. בסינטקסיס (syntactic) של הלשון, ההתרופפות ניכרת בזה שהמתבונן בלשון מרגיש שהנושא והנשוא אינם עמודי התווך של המשפט. התפלגות ה"אני" (הסכיוזופרניה) קיימת בכל התקופות, אך בתקופתנו היא מורגשת גם בהגות, גם בספרות וגם בציור.

הרציונליות איבדה את כוחה. הזן-בודהיזם מעניין את אנשי התרבות בתקופתנו המחפשים דרכי חיים (או: שבילים בצדי דרכים), משום שהזן-בודהיזם העמיד את הספונטניות במקום השיקול הרציונלי (גם ה"אני" נדחה בזן-בודהיזם).

* ד"ר יוסף שכטר (תרס"ב – תשנ"ד, 1901 – 1994) ידוע כהוגה דעות מקורי ופורה, שבמרכז עיוניו עמד החינוך לערכים בכלל ולערכי היהדות בפרט. זאת, לצד היותו מחנך בעל השפעה רבה על צעירים מכל הסקטורים.

הוא חיבר ופרסם כחמש מאות מאמרים, ספרים וחברות בתחומי המחשבה והחינוך. בין ספריו: **ממדע לאמונה** (תשי"ג), **שבילים בחינוך הדור** (תשכ"ג), **העל-אנושי באנושי** (תשכ"ג), **אוצר התלמוד** (כמה מהדורות, מתשכ"ג ואילך), **מבוא לתנ"ך** (תשכ"ח), **בפרוודור להשקפת עולם** (תשל"ב), **רוח ונפש** (תשנ"ב).

ההגיגים שבכאן נרשמו בשנים תשכ"ב-תשכ"ג, ופורסמו לראשונה בספרו **מסות ורשימות** (בהוצאת קרית ספר). בשל אקטואליות הדברים נערכה המסה לצורך פרסומה המחודש, ויש בה כדי לפתוח אופקים למשכילים יהודים רבים בנושאים ובאספקטים מהותיים בעולמם. פרסום זה מוקדש לזכרה של רעייתו **נטי (נטע) ז"ל** שנסתלקה ב"ט בסיוון תשנ"ט.

האדם של היום נעשה נורד ברוח. אין איש ההווה עומד בשתי רגליו על הקרקע כאיש האתמול, שעסק במדעי הטבע או ברפואה, שהיה בטוח בעצמו והיה בטוח בקדמה. המטרה המודעת - אין כוחה רב. יש משיכה רבה לבלתי מכוון (דעתו של יונג, שהמכוון מביא את האדם לנבדל ממובלת על רבים).

נחלשה המסגרת של עבר ועתיד (או: הקו המוליך מן העבר דרך ההווה אל העתיד). אצל האדם הנורד הכול הוא הווה - מצד אחד במובן הבנלי של חטוף ואכול, ומן הצד האחר, במובן ההווה שהוא הנצח (אצל המעולים).

ואף על פי כן האדם (גם האדם שבתקופתנו) אינו רק חי ומדבר, כמו שמקובל להגדיר את האדם, אלא גם בעל חיים הרוצה לזכות בחיים בעלי תוכן ומצפה לפדות הנפש. אמנם הוא מתייחס וגם נעשה אדיש, אבל גם באדיש וגם במתייחס קיים הרצון בחיים שיש להם משמעות, והוא חוזר וניעור ומחפש דרכים להתחזקות.¹ החיפוש אחרי דרכי ההתחזקות והניסיונות שנעשים בכיוון ההתחזקות הרוחנית-נפשית מעידים על כך, שהאדם שואף לשחרר את עצמו מן העוויות ומן הסתמיות ולהגדיל את העוז שבקרב.

מרב אפשרויות

יש שבטים הנודדים תמיד ואינם קבועים במקום, ובוודאי היו ביניהם, ויש ביניהם, אנשים שקיומם

הפנימי חזק. למה ייגרע חלקו של אדם מודרני הנוסע במהירות ממקום למקום?

אין הכרח בדבר שקיומו הפנימי יתערער, אבל יש פיתוי ויש סכנה באפשרויות המרובות, שיש לו לאיש הציביליזציה המודרנית, שהוא יכול לעבור ממקום למקום במהירות כמו אנשי דור המבול, שלפי המדרש היו "מהלכים מסוף העולם ועד סופו לשעה (בשעה) קלה" (בראשית רבה, ל"ד).

לאפשרות לעבור ממקום למקום בזמן קצר מתוספות האפשרויות שבתעשייה המודרנית, שהכול ניתן להסתדר, ולכול יש נטייה לרחף באופן חופשי באוויר, ככנינים הגדולים אשר בנה האדם שהשתחררו מן הקרקע. גם מעשי ידיו של האדם הולכים ומשתחררים ממנו, כשם שהוא עצמו השתחרר מן היקום.

כשיעברו דורות, תיווצר מסורת חדשה, מסורת אורגנית, ולא יוסיפו האפשרויות המרובות להביא לידי ערעור של הקיום האנושי. כך היה הדבר בימי קדם, וכך יהיה גם בעתיד. אבל לא קל ולא טוב לאדם בזמננו ובעתיד הקרוב, בזמן שיעבור עד שיתבסס שוב מעמדו.

השמים

השמים כיום אינם שמים לה' כמו שהיו בתקופתו

1 דבר אחד יש לומר לשבחו של האדם המודרני: כמדומה שהוא מרגיש אי סיפוק בהישגיו, שלבו יודע שאינו גדול, ומכאן יש פתח לישועה.

של המשורר הקדמון בספר תהילים. מקומו העיקרי של אלוהים הוא כיום בנפש האדם - במגעה של הנפש עם היקום ובמגעה עם נפשות אחרות או עם נפש אחרת. אין לומר שלבן הדור אין אלוהים. אמנם הכיסופים לאלוהים אינם אלוהים, אבל אין לומר על בעל הכיסופים לאלוהים מה שאמר המשורר בתהילים על הנבל האומר בלבו אין אלוהים. האדם המודרני זקוק למתן תורה חדש ומצפה לו, או למתן תורה מחודש, שנעשה חיוני והכרחי לרגל השינויים שחלו בדימויים ובמוטיבים היסודיים שבעולמו ושבנפשו. השמים ויראת שמים צריכים לקבל משמעות חדשה. אין להמשיך לחיות "אחד בפה ואחד בלב". גם אדם דתי יצטרך לברר לעצמו היטב מה פירושה האמתי של מילת "שמים" השגורה בפיו כיום.

ההיסטוריה

ההווה הולך ונעשה בלתי תלוי בעבר, ומשום כך גם לימוד ההיסטוריה הולך ונעשה פרובלמטי.

קשה ללמוד מן המצבים שבעבר על מצבים הנוגעים ממשית לקיומו של האדם בהווה ובעתיד. יש לימודים כלליים ביותר מן העבר על ההווה ועל העתיד שהם עדיין נכונים. הבעיה העיקרית העומדת לפני האדם בימינו היא כיצד לעשות את החידושים ואת השינויים שחלו בעולם ובנפש לאורגניים, מה הם האמצעים הנמצאים בקרקע הנפש של האדם העוזרים לעשות את הזר ללא זר, ובעניין מרכזי זה קשה ללמוד מן העבר. גם בתקופות שהיו לפני תקופתנו היה קשה ללמוד מן העבר על ההווה. "ההיקש" ההיסטורי היה תמיד היקש מפוקפק, אבל אז לא היה הפער גדול כל כך בין העבר לבין ההווה. כיום גדל הפער, והורע כוחו של היקש זה, והגיע עד כדי כך שאין אתנו יודע מה עדיין נשאר מן ההיקש ההיסטורי.

גם התנ"ך, שהמוטיב של "זכור ימות-עולם, שאל אביך ויגדך" תופס בו מקום ניכר, מעורר עכשיו בעיה שאין להתעלם ממנה. אבל בתנ"ך הלימוד מן העבר נוגע לצד השווה שבכל הדורות, והלימוד הזה קיים תמיד, והאבחנה-ההפרדה בין הצד האגדי לבין הצד העובדתי אינה תופסת שם מקום כמו בהיסטוריה שלנו המבוססת על מחקר היסטורי שערכו מוטל בספק, ושיש אומרים שלא יהיה לו כל ערך בעתיד.

מחיצת הברזל

אין בזה כל הפרזה אם נאמר, שמחיצה של ברזל מפרידה בין התנ"ך ובינינו, והיא ניכרת גם בעניין

"ואהבת את ה' אלוהיך" וגם בעניין "ואהבת לרעך כמוך". האלוהים שבתנ"ך הוא איש, ודווקא הצד האישי הוא שנדחה וכמעט שאינו קיים בקרבנו. היחס לאלוהים כאל אישיות, שהוא יסוד התנ"ך, אינו אפשרי להשגה כיום.

וגם ביחס לזולת, שהוא עיקר גדול בתנ"ך, אנו נתקלים בקשיים, כי האינדיבידואליזם התגבר בתקופתנו, והרבה פעמים גם הדרך מן ה"אני" אל ה"אתה" (או אל ה"אנחנו") סגורה בפנינו, ואנו מתאמצים למצוא את הדרך מן האני אל העל-אני, כדי להימלט מן הדרך המובילה מן האני

אל האפס.

אמנם הקושי ביחס לזולת אינו גדול כמו הקושי ביחס לאלוהים, כי ביחס לזולת השכל עוזר לנו. הזולת נראה לעין ואנחנו מבינים שסכנה רבה צפויה לקיומנו אם נהיה מנותקים מבני אדם. לא כן ביחס לאלוהים, שהאדם יכול להתעלם ממנו לחלוטין.

אהבת הזולת

בספרי החסידים אנו קוראים הרבה על אהבת ישראל. הלל צייטלין ז"ל כתב בחוברת "התיבה",

שהבעל שם טוב אמר פעם שהוא אוהב את היהודי הגרוע ביותר, יותר משהוא אוהב את ילדו החביב עליו מכול. ונשאלת השאלה: כלום יכול מאמר מסוג זה לשמש דוגמה ולהיות קנה מידה לאדם? כתוב "ואהבת לרעך כמוך", וזה כלל גדול בתורה, אך מה היא הכוונה במילה "רעך"? אם הכוונה לאדם הקרוב לי מאוד - נחא, כמוך ממש, והרבה פעמים יותר מזה, כי עשוי אדם להיות קשור בזולת יותר משהוא קשור בעצמו. חייו של הזולת עשויים להיות יקרים לו יותר מחייו הוא. אבל אם הכוונה במילה "רעך" לכל יהודי או לכל אדם - כלום זה אפשרי? כלום זה אמתי? בשבילנו, מאמרו הנ"ל של הבעל שם טוב אינו רק כפסגה של הר, שהעומד בתחתית ההר יודע כי הפסגה קיימת גם אם לא יצליח להגיע אליה, אלא כפסגה מופשטת, בלתי נתפסת, ששמענו עליה שמועה מרחוק.

הפניה חוצה או הפניה פנימה

ורודולף שטיינר, בספרו **שאלות החינוך בגיל ההתבגרות** (שטוטגארט 1958), אומר,² שבגיל

ההתבגרות חובתו של המורה לעורר אצל החניך עניין רב בעולם החיצוני, בחוקיותו, בכוונותיו ובמגמותיו. חייב הוא לעורר אצל הבחור והבחורה השתוממות על הטבע, על הקוסמוס, על האדם, על בעיות היסטוריות. שהרי השתחררו אצל הצעיר והצעירה כוחות, וחובתו של המורה היא לכוון כוחות אלה. אם המורה אינו מצליח להדריכם כך, שהצעיר או הצעירה יעסקו בשאלות הגדולות של העולם, פונים כוחות נפשיים אלה פנימה, והצעיר יעסוק בעצמו במקום לעסוק בעולם. התוצאה תהיה ארוטיקה או שאיפה לכוח שלטון.

דעתו זו של רודולף שטיינר היתה נכונה ברבע הראשון של המאה העשרים - כלום נכונה היא גם כיום, ברבע השלישי של המאה?

המצב כיום הוא שלגבי מתבגרים, הנוטים לחטט בעצמם, עדיין מנסים קצת מן המחנכים להפנותם חוצה וכנגדם אחרים משתדלים להתיר את הסבכים על ידי טיפול תרפויטי. אך הכיוון החינוכי הכללי מוכרח להיות כיוון של הפניה פנימה, משום שהעולם של עכשיו נעשה סתמי מאוד וההפניה חוצה עשויה לקרב את המתבגר לאפסות, שלא יישאר לו מן התוכן אלא טעם

2 מצוטט לפי מאמרו של ש"ה ברגמן על תורת החינוך של רודולף שטיינר, בספר **ארנון**, תשכ"ג.

אסתטי או סקרנות מדעית בלבד. הקוסמוס של שטיינר אינו הקוסמוס המדעי של היום, שהוא רק פלאי, ואם תמצי לומר מוזר, ומתקרב להיות נטול משמעות. עולמו של שטיינר היה בעל משמעות, ועל כן היה כדאי להפנות את החניכים אליו. השאלות הגדולות של העולם נותקו כיום מן הנשמה. גם הבעיות ההיסטוריות נעשו חיוורות. ההפניה צריכה להיות מצד אחד הפניה לצד היקום ומן הצד האחר לצד הנפש, אבל גם ההפניה לצד היקום אינה הפניה חוצה (וגם לא הפניה למדע העוסק ביקום), אלא הפניה לראיית היקום מבחינת הנפש.

אבי ז"ל היה אומר, בשם חסידים, על הכתוב: "והר סיני עשן כולו", שעשן הוא ראשי תיבות: עולם, שנה, נפש; והיה עומד על כך³, שהמתעמק במתן תורה מגיע להכיר שעולם (היקום), שנה (המתרחש במשך השנים, ובלשונו: ההיסטוריה) ונפש - כולם ממקור אחד הם. אנחנו רחוקים ממצב זה. אצלנו עולם לחדור ו"שנה" לחדור ונפש לחדור, ולא זו בלבד שיש פירוד ביניהם, אלא שסתמיות (חוסר המשמעות) אורבת לשלושתם. אם המחנך מפנה את חניכיו לעולם, עליו להפנותם בעיקר להווייתו של בוקר ביקום, לשקיעת החמה, לצומח ולחי שבעולם, ליחס ההדדי שבין שמים וארץ וכו', ו"עולם" זה קרוב הוא לנפש, ואינו עולם במובן המדעי וגם לא עולם במובן המעשי, היומיומי. לעת עתה אין לנו אפילו התחלה מתודית מזערית לאיחוד כזה, וזו בעיה קשה מאוד, ואולי תיפתר בעתיד הרחוק מאוד.

ואהבת את ה' אלוהיך

התפקיד הדתי הראשון במעלה הוא לחוש במציאות ה', לחוש שיש אלוהים בעולם ושיש

קשר בין אלוהים לביני, וכאן עיקר הקושי. רבים האנשים בתוכנו שאינם חשים במציאות אלוהים, וגם אם הם רוצים בכך, אין בהם הכוח לחוש במציאותו של אלוהים או במציאותו של האלוהי בעולם, וגם לא בקיומו בתוכם, במעמקי נפשם. אין הם מרגישים שיש אלוהים או שיש אלוהי בעולם ובנפש, ואיך ירגישו באהבה לאלוהים או לאלוהי? עיקר התפקיד הוא אפוא להגיע לידי הרגשה-הכרה שיש, שקיים משהו מן האלוהי בעולם או בנפש. מציאות אלוהים היא העיקר ולא אהבת אלוהים.

בשיחה עם אחד הצעירים על נושא זה אמר לי הצעיר: "ואהבת את ה' אלוהיך" - זה עיקר גדול בתורה, אך הדבר אינו ניתן לי ולחברי. אין אנחנו יודעים את ה', ואת מי עלינו לאהוב? אנו יודעים אהבת נשים, אהבת ידידים, אהבת הורים, אהבת אחים ואחיות. אהבות אלו נבדלות זו מזו, אך יש צד שווה ביניהן. הם יקרים לנו, אנחנו רוצים שהאנשים האלה יחיו, חשוב לנו מאוד שיחיו, אנחנו משתוקקים לראותם, אנחנו רוצים להיות בקרבתם. יש שהאהבה מהולה גם ברצון להתחמק מהם וכדומה, והדברים ידועים לעוסקים בתורת הנפש. התיתכן אהבה כזאת, אהבה הדומה לזו, גם לגבי אלוהים? לרוב התשובה שלילית.

3 אני מוסר את דבריו בלשון הקרובה לקורא מודרני.

אם אני רוצה להבהיר לעצמי מה מהותו של האלוהי בשבילי, עלי לומר שהאלוהי הוא לי טעם החיים, טעם חיי, או משמעותו של העולם כולו, ואכפת לי שיהיה טעם לחיי ושתהא משמעות לעולם, אבל אין לומר שאני אוהב את טעם החיים או את משמעות העולם אהבה אישית, כי טעם החיים או משמעות העולם אינו אדם שאוהבים אותו אישית. אולי ייתכן לומר שאהבת ה' דומה לאהבת המולדת. המולדת היא רקע לקיום, ואדם קשור ותלוי ברקע זה, אך הרקע אינו אדם, ועל כן משמעותה של אהבה זו - על כורחך שהיא נבדלת מן המשמעות של האהבות הנזכרות לעיל. אולי אפשר לומר שמשמעותה היא האכפתיות. אהבה זו היא צורך חיים, אך אינה בבחינת תאוה, היא הכרח אך אינה להט.

יש מצבים בחיים שבהם אני מרגיש שהכול בעולם מקרי, עיוור, עזוב, לא-כלום, לא כדאי. לפי הרגשתי זהו תוכנו של המשפט: "אין אלוהים". אבל המורגש במצבים אלה אינו מנחה אותי בחיי. יש כוח בנפשי המחזיר אותי לרקע הטבעי לי, שיש משהו בעולם שהוא כדאי. אך כלום אני אוהב משהו זה אהבה אישית? אפשר לומר שאני קשור בו, שהוא יסוד חיי, אבל הוא אינו איש ואי אפשר לדבר אתו. אין אני מרגיש שאלוהים מספק לי את צורכי. לעתים רחוקות אני מתפלל לאלוהים שייתן לי את החסר לי. באשר לביטחון באלוהים, אולי אפשר לומר שאני בוטח באלוהים או שאלוהים עומד לי בשעת דוחקי במובן זה שאני מרגיש בפנימייתי שטעם הקיום שלי נשאר בתוקפו גם בשעה שהייתי במצוקה, שגם אז לא הייתי עזוב. כלום אני מעריץ את אלוהים? על כל פנים לא במובן הרגשי של המילה הערכה, כי אין ההתפעלות דומה להתפעלותי מבן אדם. כלום אני מחפש את אלוהים? בזמן שטעם החיים ברור, אין מקום לחיפוש; ובזמן שאינו ברור, אני בעיקר מצפה לו ולא מחפש אותו.

באחת השיחות עם אחד ממכרי, אמר לי האיש:

היתה לי פעם חוויה שנשארה בזיכרוני. הייתי חולה מאוד. עשו לי ניתוחים. הייתי שבועות אחדים במצב שעל גבול המודע והבלתי מודע. פעמים דיברתי על דברים הטמונים בתת-התודעה כאילו היו דברים פשוטים, יומיומיים, ובאמצע היו גם שעות של התבהרות שבהן דיברתי כאחד האדם. בסופה של אותה תקופה נמצאתי פעם אחת במצב של ודאות חווייתית שאין לבטאה במילים. אחרי ששבתי למצב של תודעה רגילה, הרגשתי שהייתי קודם לכן במצב של התעלות נפשית יוצאת מן הכלל. לא יכולתי למצוא ביטוי למה שהרגשתי, רק מילה אחת מצאתי וחזרתי עליה תדיר, והיא המילה "גשר". הביאור שנתתי למילה זו היה, שהרגשתי שקיים גשר ביני לבין יסודו של עולם. אבל ביאור זה היה חיוור, ולא היה בו כדי למצות את החוויה, וביטויים כגון "התגלות" נראו בעיני מופשטים ומילוליים. זמן רב עבר מאז ועד היום והדבר שמור בלבי.

כנראה אדם זה חש אז במציאות האלוהים.

יש משכילים באירופה ובאמריקה הרוצים ללמוד אורחות חיים מאנשי הוודנטה בהודו, מן

התורות הבאות מן המזרח

הבודדיסטים וכן מאנשי הזן ביפן.

נגד הנמשכים אחרי התורות הבאות מן המזרח הרחוק טוענים רבים, למשל חסידיו של מרטין בובר, שדרך ההתבוננות (המדיטציה) היא שיגעון של הרוח החוזרת רק לעצמה: שאין תשועה בהישקעות ב"אני", וגם לא בביטול ה"אני": שדרכו של בודהא מביאה לביטולו של ה"אתה".

המצדדים בלימוד מן המזרח הרחוק טוענים נגדם, שהיחס שבין ה"אני" לבין ה"אתה" הוא לרוב יחס בין אני סתמי לבין אתה סתמי (או יחס ביני לבין הכלי), ועל כן הניסיונות של ההישקעות וההתבוננות כדי לגלות את האני האמתי, או כדי לגלות את העצמות (את העל-אני) באני, או כדי להגיע לביטול האני, הם חשובים בשביל האדם המודרני. אמנם האדם העוסק בעצמו יכול להגיע בדרך זו של ההישקעות בעצמות גם ידי הערצת העצמות, לידי האלהת האני, שהאני יהיה לאלוהו, אבל על אף הסיכון שבדבר אין לכפור בערכה של המדיטציה בתקופה שרוב בני אדם בורחים מעצמם ומשקיעים את עצמם בדברים חיצוניים.

היוגה

דרכי ההתחזקות של האדם בימינו - תורה היא, וצריכים ללמוד אותה. אחת הדרכים להתחזקות

היא, כידוע, דרך היוגה.⁴ ביוגה יש ניסיון לשחרר את הגוף ואת הנפש ואת הרוח מעווליות, כדי להגיע אל ה"אין", ויש בה גם ניסיון לקבל עוז. אין האדם מסתפק בכך, שהוא משחרר את עצמו מן העווליות, אלא הוא שואף להגדלת העוז הפנימי, ומצפה שיחול מפנה בחייו, היינו שיזכה לחוויה שתהפוך אותו לאיש אחר.

יגיע כפיים, ניצול, והפנאי כערך

נחלשה הדרישה המוסרית רבת הערך שהאדם יתפרנס אך ורק מעבודתו

הגופנית העצמית. השירותים תופסים כבר עכשיו הרבה אחוזים ויתפסו בעתיד כשבעים אחוז בעיסוקים המפרנסים את בעליהם, ויגיע הכפיים יתפוס רק כשלושים אחוז או פחות מזה בעיסוקים אלה. הכלכלה המודרנית בנויה מלכתחילה בצורה של "פירמידה הפוכה", ואין אנו יכולים להחזיק בעיקרון, שהאדם חייב לעמול בידיו בעולם שהעבודה הגופנית הולכת ונדחית ממנו. התמורה שחלה במציאות אינה מאפשרת לנו להחזיק בעיקרון זה, כיוון שאין רוב הציבור יכול לעמוד בו.

לפני זמן מה ראו באנשי המקצועות החופשיים אנשים המתפרנסים מניצול של אחרים העמלים במו ידיהם. כיום יש לעמוד על ההבדל שבין ניצול לניצול. יש ניצול שהוא עוול ויש ניצול שהוא

4 קיימים מאות תיאורים של תחושות של אנשים העוסקים ביוגה והרי תיאור של אחד מהם: "גופי מתפרק. ידיי ורגליי הן חמות, כבדות, שלוות. צווארי וגבי הם חמים, כבדים, שלווים. התודעה שפלה, עמומה, שלווה. הנשיפה והשאיפה של האוויר הן ריתמיות. אני מוכן לקבל עוז".

טבעי והכרחי, ואין אפשרות להימלט ממנו וגם אין בו כשלעצמו פגם. הדרישה המוסרית אינה להימנע מן הניצול לגמרי, אלא לשמור על הגבול המבדיל בין הניצול הפסול (גם אם הוא נעשה ברשות התורה והמדינה) לבין הניצול הטבעי וההכרחי. משל, למה הדבר דומה? - לצמחוני שאמרו לו: הרי בין כך ובין כך אתה ממית בעלי חיים זעירים רבים בלכתך על האדמה ואתה הורג חיידקים רבים בבליעת האוכל, ומה טעם יש בדבר שאתה נמנע מלאכול בשר? הצמחוני עונה בצדק: אינה דומה הריגה שלא בכוונה של נמלים או חיידקים, בהליכה על האדמה או בבליעת האוכל, להריגה מדעת של בעלי חיים שיש בהם צדדים שבהם הם דומים לבני אדם. והוא הדין בעניין הניצול. העיקר מבחינה מוסרית הוא להימנע מן הניצול הפסול. קביעת הגבול בין ניצול לניצול - תורה היא ויש ללמוד אותה, כדי להבחין בין המותר לבין האסור. אין מחסלים את הניצול הפסול על ידי קביעתו של הגבול, אבל הקביעה עוזרת לאדם למצוא קנה מידה מוסרי.

לפני זמן מה דיברנו בגנותה של הבטלה. הבאנו מאמרים משל חז"ל ומשל אחרים, שהבטלה מביאה לידי שעמום, שהבטלה מביאה לידי זימה, שהבטלה היא אם כל חטאת. עמדה זו היתה נכונה מבחינה נפשית ומבחינה מוסרית.

בזמן האחרון חל שינוי בעניין זה. האדם התחיל להקדיש תשומת לב לזמן הפנוי ולראות בו ערך רוחני, רקע לחיים בעלי משמעות. הוא מתקרב בזה להבנת השבת והשמיטה שבתורה. התנאים שהשתנו הביאו למצבים השונים מן המצבים שהיינו רגילים בהם, ויש צורך ליצור מסורת חדשה.

השאלה והתשובה

טענתו של חברך היא: אדם שואל כהלכה איך עליו לחיות, אך לא למה הוא חי, כי המגיע

לשאל שאלת למה - הוא לא יחיה. טענתך היא: קשה שלא תצוף שאלת למה. השאלה קיימת ותוסיף להתקיים. הכרח הוא שתהיה איזו תשובה שהיא לשאלה זו. לזיכור זה יש להעיר: השאלה "למה אני חי" היא שאלה נכונה ודורשת תשובה. אפשר לדחות את השאלה מן התודעה כדרך שעשה חברך; יכולים גם לתת לשואל איזה סממן כימי, או להטיל עליו עבודה קשה עד שישכח את השאלה; אבל אם מישוהו דוחה את השאלה, היא מוסיפה להתקיים בו, וגם אם אינה מוסיפה להתקיים הדחייה אינה הפתרון.

מילת "למה" בשאלה זו אינה מכוונת לסיבה, במובן "מה הן הסיבות שהביאו לקיומי", שכן על השאלה במובן זה אפשר לענות בדרך של סיבה ומסובב. השאלה האמתית אינה מכוונת לסיבת קיומי אלא לתכלית קיומי, לטעמם של חיי. וגם התשובה לשאלה אינה מדעית-סיבתית אלא שייכת לתחום האקזיסטנציאלי. המילים "שאלה" ו"תשובה" יש להן כאן משמעות אחרת מאשר בחיים היומיומיים ובמדעים.

התשובה הנכונה ניתנת לאדם בשעה שהוא מתמלא תוכן רענן המתמיד להתקיים בו זמן ניכר. אז

ברור לו שיש טעם לקיומו.⁵

אין מציאת התשובה תלויה באדם. מה שאדם יכול לעשות הוא רק זה: לא לדחות את השאלה ולא להתעלם ממנה, ולהיות מוכן בנפשו לקבלת תשובה, והתשובה מגיעה באופן חווייתי-ספונטני. לעתים התשובה מגיעה אחרי שהאדם מתיאש מכל תשובה. לפרקים יש בחלום רמז לתשובה (אלא ששפת החלום היא לרוב סתומה). פגישה באדם אשר רוח בו יכולה להיות תשובה. לידתו של ילד יכולה להיות תשובה. אחרי שמקבלים את התשובה, אין השאלה נדחית אלא היא נפתרת. תשובה בעלת תוקף ניכרת בזה שתוקפה קיים לאורך ימים.

יש אדם הזוכה פעמים אחדות בחייו לתשובה על השאלה, ויש שהיא ניתנת לו רק פעם אחת בחייו, ויש אדם שאינו זוכה לתשובה. ויש גם אדם שלא זכה לתשובה, וכדי להגן על "עצמו" הוא דוחה את השאלה לחלוטין. אדם כזה הוא "דל גאה", ואף על פי שאינו ראוי לכך, עשוי גם הוא לזכות בתשובה.

השבת

יש אומרים שיום השבת צריך להיות מוקדש ללימוד, לעיון ולהתבוננות, ואילו אחרים סבורים

שיום המוקדש לפעולות מחשבתיות אינו יום מנוחה, והעיקר בשבת הוא ההרפיה. רק אם אין אדם יכול להגיע בפנימיותו להפריה מוטב שיעסוק בעיון משיגיע להתפוררות נפשית. המתחיות בעולמנו התגברה ומוסיפה להתגבר, ומשום כך העיקר בשבת עכשיו הוא השלווה. אדם שהוא שלו באמת, ולא אדם שמדמה בנפשו שהוא שלו, אינו צריך לעסוק בשבת בפעולות לימודיות-עיוניות, ואדם שאינו שלו יכול לעסוק בפעולות ריכוז המביאות להרפיה, ורק פעולות ריכוז המביאות להרפיה מותרות בשבת.

שלוש כיתות

כיתה אחת כוללת אנשים רבים המגרשים ומבערים את האלוהי, את העל-אנושי מקרבם. הם מוקסמים

מן ההישגים הטכניים של האדם בתקופתנו.⁶ כאחוזי בולמוס הם משקיעים את עצמם בטכני, ובשעות הפנאי הם עוסקים בבילויים ובבידורים, בקולנוע ובטלוויזיה, בגמיאת מרחקים ובישיבה במגרשי הכדורגל.

יש להעיר שאנשים רוחניים-דתיים האומרים לאנשי הכת הזאת שאלה הן צורות של זנות או של

5 התוכן יכול להיות אלוהי וגם שטני, והאבחנה בין האלוהי ובין השטני אינה נחלת רבים.

6 הרבה מן המדענים השתחררו מן הרוחני-נפשי, ועבודתם נעשתה בלתי-תלויה בנשמה. היו מדענים גרמניים, שאמרו אחרי מלחמת העולם השנייה, שמחנה ההסגר של הנאצים נתן למדענים תנאי ניסויים, שנכספו אליהם שנים רבות במסתרים. הם יכלו לעשות ניסויים באובייקטים, כלומר בבני אדם, באופן חופשי בלי כל מעצורים, וזאת היתה הזדמנות יוצאת מן הכלל, שמדענים רבים השתוקקו לה בסתר. יש לשים לב לעניין זה, כי הוא מלמדנו הרבה.

אלילות, אף על פי שהם צודקים, אינם יוצאים ידי חובת הסברה כלל, כי העיקר הוא לעמוד במידת האפשר על ההבדל המהותי שבין התלהבות שיש בה התעלות לבין התלהבות שהיא בעיקר השתכרות באפס, כלומר בדבר המורגש (כמעט באופן מודע) כאפס.

יש לעמוד כראוי על מהותה של ההתלהבות שעיקרה בחידלון, ולא להסתפק בביטויים מקובלים כגון זנות ואלילות, כי רק על ידי הסברים ממשיים מפתחים באדם את הכושר של האבחנה.

כיתה אחרת היא של האנשים האומרים לעצמם: ניתן לטכניקה ולמנגנונים את המגיע להם, ובזמן הפנוי שלנו נשים לבנו אל הנשמה ואל היקום ונקדיש אותו לריכוז ולהתחזקות, ואז נצא בשלום מן הציביליזציה הטכנית. וגם בזמן שאנחנו עסוקים בטכנאים או כפקידים, לא נשקיע את עצמנו בדברים אלה עד כדי ביטול העצמות שבנו. דרכה של כיתה זו היא דרך שבה בוחרים בדיעבד, אם אין דרך אחרת. אמנם השניות שבדרך זו פוגעת בשלמותו של אדם, אך הדרך אינה פסולה, ויש יסוד לשער, שלא מעטים בעלי ערך יצטרכו ללכת בדרך זו בעתיד, בעולם ההולך ונעשה יותר ויותר טכנוקרטי וביורוקרטי.

הכיתה השלישית היא הכיתה של המעטים המשקיעים לב ונשמה במאמץ להפוך את התרבות המכנית לבלתי מכנית. הם מנסים לחשוף את העל-אנושי הקיים עדיין בנפשו של האדם הטכני-המנגנוני, להיכנות ממנו ולבנות עליו. על אנשים אלה אומרים רבים שלא רק שהם מכלים את כוחותיהם לבטלה, אלא שהם מביאים נזק וגורמים לתקלות טכניות. נגדם יש להעיר שאמנם נכון הדבר, שבעולם השואף להגיע בכל התחומים לטוטליות טכנית, עשוי אדם המשקיע את עצמו בניסיון להפוך את המכני לבלתי מכני להביא נזק, אך אין לשכוח שבסופו של דבר השכר מרובה על הנזק, ולא זו בלבד אלא שהוא אכן שתייה, שעליה יושבת העולם בעתיד.

הקולנוע

איש הרוח יצטרך להקדיש תשומת לב רבה לקולנוע, כי הקולנוע נעשה למרכז חשוב בחיים

המודרניים (וכן הטלוויזיה). הסרטים הטובים עשויים להוסיף הרבה לחינוך הדור אם ישקיעו אנשי הרוח שבדור מאמצים רבים בטיפול בסרטים. יש לשחרר את הסרטים (ואת הטלוויזיה) במידת האפשר מן הצד המסחרי ומן הגירויים שמטרתם היא הצלחה מסחרית. הצד המסחרי צריך להיות נבדל ומופרש מן הצד התרבותי (או יותר נכון: מן הצד הרוחני-נפשי). יש להקים גבול בין המסחרי לבין הרוחני-נפשי. סרטים ומדורים מיוחדים צריכים להיות מיועדים לצד המסחרי, ויש לשמור שלא יסיגו את הגבול הזה. ייתכן שבעתיד לא רחוק יכירו בני אדם, בצורך להפריד בין המסחרי לבין התרבותי בסרטים ויבצעו את ההפרדה למעשה, אך אנו מקווים שסוף-סוף יכירו בני אדם, שיש להפריד גם בין התרבותי לבין הרוחני-נפשי, ושהפרדה זו היא לא פחות חשובה מן ההפרדה הראשונה.

הקולנוע והטלוויזיה הם היום מרכז החיים לרבים, למתבגרים ולמבוגרים גם יחד. לא נדיר הדבר, שהקולנוע משפיע על המתבגרים יותר מבית הספר העל-יסודי שהם לומדים בו. אין טעם

לאסור על הצעירים והצעירות את הביקור בקולנוע, אלא יש לתקן את הקולנוע ואת הטלוויזיה ואחר כך להפנות את הצעירים אליהם, ואחר כך יש לעמוד על תוכנם ועל ערכם של הסרטים. ודבר זה צריך להיעשות בשעות הלימוד בבית הספר העל-יסודי. הקולנוע והטלוויזיה הם מכשיר חינוכי חשוב, ויש לנצל אותם כראוי. חשוב מאוד לדעת, שהצד האמנותי טפל לגבי הצד הרוחני-נפשי שבסרט. ה"מה" הוא עיקר, ולא ה"איך". לא חינוך לטעם אסתטי הוא המטרה, אלא חינוך לאורח חיים. החינוך האסתטי הוא אמצעי, ואסור שהאמצעי - גם אם הוא חשוב בעינינו - ייהפך למטרה.

אסתטיקה ודעת

האבחנה בין קישוט פסול לבין הידור וקישוט בעלי ערך, שייכת לאותן האבחנות שהן עיקר

הדעת של האדם, ולעת עתה אינה נחלת רבים.

יש קישוט דירה שהוא פסול, ויש קישוט דירה הבא מתוך צורך נפשי והמביא את האדם להתעלות, ולא רק לסיפוק אסתטי, אם כי גם הסיפוק האסתטי הוא חשוב. קישוט דירה, ואולי כדאי יותר לומר: הידור דירה, הוא לפרקים בעל ערך רב לאדם, ולא זו בלבד אלא שבאמצעותו אנו מתקרבים לעמוד על טיבו של הידור המשכן והמקדש שבתנ"ך.

לא תהיה אחרי רבים לרעות⁷

מצוות לא תעשה זו שבתורה נעשתה מרכזית בימינו. הפסיכולוגיה של

ההמונים והתעמולה המפותחת מעצבות את דעת הבריות. רבים הם בני אדם התלויים לגמרי בעיתון וברדיו, ואין להם כל אפשרות לשפוט נכוחה. הפסיכולוגיה של המעמקים ושטיפת המוחות הם אמצעים חדשים, ובוודאי ישוכללו בעתיד. האדם נעשה, וייעשה עוד יותר נתון להכוונה. אמנם גם בימי קדם, וגם בימי הביניים, הושפע האדם ונמשך אחרי חוסר הדעת של הרבים, אבל השכלולים המודרניים בתחום ההכוונה הם גדולים ומהווים סכנה נפשית חמורה לאדם. איש ההווה והעתיד יצטרך להישמר מאוד לנפשו שלא להימשך אחרי המרובים - אף בשעה שהאחרים לא יאמינו לו, אלא יאמינו למרובים.⁸

תפקידם של אנשי הרוח בחיי המעשה

אין זה תפקידם העיקרי של אנשי הרוח כאנשי רוח לקדם את המדע

או את הטכניקה או את הפילוסופיה, אלא תפקידם העיקרי הוא לנסות לעשות את חיי האדם

7 את הפסוק הזה (שמות, כ"ג, ב') מבאר אבן עזרא, שאם ראית רבים מעידים על דבר שלא ידעתו - אל תאמר בלבבך: אלה אינם מכזבים. גם את סוף הפסוק: "אחרי רבים להטות" הוא מבאר אפוא במובן: לא תהיה אחרי רבים להטות (לעוות) משפט.

8 כדברי רשב"ם על הפסוק הנ"ל.

אנושיים יותר, עשירים יותר בתוכן, או בנוסח צנוע: פגומים פחות, בהולים פחות, משכריים פחות משהם עכשיו.

ההנחה המשמשת יסוד לכך היא שהחיים של האדם המודרני הולכים ומתרוקנים מתוכן ומשמחה על אף - או בעקבות - התקדמותם העצומה של המדע והטכניקה.

המצב בהווה ידוע: מכונה במקום אדם; רמקול במקום קול אדם; רעש והמולה ברחוב ובאוויר; הרחוב הפך למרכז הצעקה, כלומר למרכז התעמולה, ההפגנות והגירוים; ועל הכול מרחפת הסכנה של כיליון החיים על ידי המלחמה הגרעינית.

השאלה, אם יש משבר בהווה, נפתרה לצערנו באופן הנראה לעין. ברור לכול שיש משבר ושהוא חמור, אבל יש גם צדדים חיוביים בחיי ההווה. התפקיד עכשיו הוא לבדוק תחומי חיים שונים, לעמוד על החידושים החיוביים שנתחדשו בהם בזמן החדש (על האפשרויות החדשות של האדם בימינו), ועל הפגמים שבחיים המודרניים - לא הפגמים המדעיים והטכניים, אלא הפגמים האנושיים, כלומר הפגמים המביאים והעשויים להביא להתרוקנות החיים מתוכן ומשמחה - ולנסות להציע תיקונים.

דוגמאות מעטות לתחומי חיים שהאדם נתקל כמעט בכל יום בפגמים האנושיים-נפשיים שבהם הם: החינוך, בנין בתים ובנין ערים (הריסת הנוף), החקלאות, האמנות ובייחוד המוסיקה, הרדיו, הקולנוע, הטלוויזיה, הספורט וכו'.

על האנשים הבקיאים בתחומים האלה ושהדברים נוגעים ללבם, לנסח את הצד החיובי שנתחדש בדורות האחרונים ואת הפגמים האנושיים-נפשיים שבכל תחום, לבחון את הדברים בחינה קפדנית ולהציע הצעות של ממש, כלומר הצעות המלוות השקעה של עבודה מצד המציעים. בירורים וניסוחים כאלה עשויים להיות בבחינת הכנות, בבחינת צעדים ראשונים לקדמה אמיתית.

ניקח לדוגמה את החינוך. הבעיה היא כיצד מתאימים את תכנית הלימודים של בית הספר למצב של המדע והטכניקה בזמננו, אך בזה לא די, אלא העיקר הוא: כיצד מקנים טעם אנושי לתכנון המעשים הטכני-מנגנוני הנדרש כיום מן האדם וכיצד מסלקים את הדברים הנושנים הרבים במקצועות ההומניסטיים ושמים במקומם יצירות שהן חיוניות ומועילות לדור.

בין השאלות יש שאלות הדומות לשאלות שאנשי הטכניקה והאדמיניסטרציה עוסקים בהן, אלא שהמטרה של אנשי הרוח אינה לספק את הצרכים המקובלים על הבריות, לענג את הבריות ולמצוא חן בעיניהם, כי אם לנסות לעשות את החיים יותר עשירים בערכי אמת, ולגבש מסורת על רקע הנתונים המודרניים על ידי הכללתם האורגנית של הנתונים האלה במסכת חיים בעלת טעם.